

VLOGA SLOVANOV V LEGENDI O NAZAREŠKI HIŠICI (SANTA CASA DI LORETO)

Jure MIKUŽ

Istitutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, SI-1000 Ljubljana, Breg 12
e-mail: jure.mikuz@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V besedilu raziskujemo vzroke, zakaj naj bi po legendi iz druge polovice 15. stoletja angeli prenesli leta 1291 Marijino hišico, kjer se je zgodilo Oznanjenje, iz Nazareta najprej na Trsat in zakaj so jo od tam po treh letih odnesli v Loreto. Kot ključen vzrok se izkaže odnos domačinov do slovanskih (in drugih balkanskih) priseljencev, ki so se po padcu Konstantinopla leta 1453 pred Turki množično izseljevali v italijanske Marke. Tu so se jih kmalu oprijeli negativni pridevki, kot so sužnji, heretiki, prinašalci kuge, zločinci, prostitutke, gusarji ipd., kar jih je umestilo v najnižji družbeni red, ki je ogrožal plemstvo in meščanstvo. Izginila je srednjeveška etnična toleranca: biti prišlek z one strani Jadrana je zazvenelo grozeče šovinistično in rasistično ter vsekakor preglasilo povzdigovano caritas christiana. Tako prigoda z ogrožanjem in odvzetjem hišice na Trsatu izgubi naivne prizvoke in pridobi poteze svarilne, celo zlovešče kazni in napoveduje odnos Zahoda do priseljencev z Vzhoda, ki se v Evropi očitno ne bo nikoli spremenil.

Ključne besede: Loreto, Santa casa, Trsat, Slovani

IL RUOLO DEGLI SLAVI NELLA LEGGENDA DELLA SANTA CASA DI LORETO

SINTESI

Il presente contributo si propone di esplorare i motivi per i quali, nel 1291 secondo la leggenda risalente alla seconda metà del Quattrocento, gli angeli avrebbero trasportato la Casa di Maria, il luogo dove avvenne l'Annunciazione, da Nazareth a Tersatto, ritrasferendola tre anni dopo a Loreto. Una delle cause fondamentali di questo doppio spostamento si è rivelato il rapporto degli abitanti del luogo verso gli immigrati slavi (e gli altri immigrati originari della penisola balcanica) che dopo la caduta di Costantinopoli nel 1453, fuggendo dai Turchi, espatriarono in massa nella regione italiana delle Marche. Qualificati con epiteti come schiavi, eretici, untori, criminali, prostitute, pirati ecc., furono immediatamente condannati al ceto più basso nella scala gerarchica, quello che minacciava l'aristocrazia e la borghesia.

Svanì così la tolleranza etnica medievale: l'essere un nuovo arrivato dall'altra parte dell'Adriatico assunse un accento minacciosamente sciovinistico e razzista, sopraffacendo senza dubbio l'esaltata carità cristiana. In questo modo l'episodio intorno la minaccia e la sottrazione della casetta a Tersatto perde l'aria di ingenuità e acquisisce tratti di avvertimento, persino una punizione sinistra, anticipando l'atteggiamento dell'Occidente verso gli immigrati dall'Oriente, che in Europa, così pare, non cambierà mai.

Parole chiave: Loreto, Santa casa, Tersatto, gli slavi

V kraju Loreto, v anconski marki v Italiji, častijo sveto Marijino hišico. *Santa casa* naj bi bila stavba iz Nazareta, kjer je prebivala Devica Marija; v njej naj bi jo presenetil nadangel Gabrijel in ji s pozdravom naznanil, da jo je Bog izbral za mater, v kateri so bo utelesil njegov Sin, Odrešenik človeštva. Hišo naj bi angeli leta 1291 čudežno odnesli iz Nazareta in po zraku prenesli najprej na Trsat na Sušaku, današnjem delu Reke na Hrvaškem, in od tam čez nekaj let v Loreto. Danes je Loreto eno največjih romarskih središč z veličastno renesančno cerkvijo, postavljeno na vidnem kraju. Legenda je pomembna prav iz vseh zgodovinskih in antropoloških vidikov, saj ne priča samo o verovanju in čaščenju, ampak o vpetosti idej in dogodkov v celoviti družbenozgodovinski, politični, ekonomski in ideološki okvir. Govori o vzpostavitvi kulturnega prostora in njegove svetosti v navezavi na prenos čudežnega objekta in o njegovi ikonografiji, skratka o nastanku pomembnega sakralnega in umetniškega spomenika. Nič manj pa ne razkriva širše podzati neprestanih nasprotij in spopadov med različnimi veroizpovedmi, najbolj krščanske in muslimanske, in nesoglasij, ki nastajajo med ljudstvi, prihajajočimi z Vzhoda v zahodno Evropo in tamkajšnjimi (avtohtonimi oziroma pred njihovim prihodom naseljenimi) prebivalci. Sporna situacija, prikrito navzoča skozi vso zgodovino, občasno povzroča večje ali manjše spore, zelo živa pa je tudi danes.

Kako vsestransko pomembna je bila legenda za katoliško Cerkev, dokazuje njeno bogato *Nachleben*, saj so začeli spodbijati njeno verodostojnost šele v začetku 20. stoletja.¹ Še danes jo obravnavajo predvsem katoliški zgodovinarji in njihova dela, kljub nedvoumnim pozitivističnim protidokazom – če pustimo ob strani zdravi razum – pogosto izžarevajo polno zadržkov do kritično diskurzivnega obravnavanja same zgodbe in njenega konteksta. Legende v Vatikanu niso nikoli razglasili za absolutno veljavno, govorili pa so o njej kot o dokazu božje vseomogočnosti. Ni torej postala doktrina, je pa učinkovito služila širjenju pobožnosti, pridobivanju denarja in krepitvi Cerkve nasploh.²

V vseh zapisih legende in poznejših nekritičnih razpravljanih, bolje razpredanih o njej, prilagojenih trenutnim ideološkim, političnim in ekonomskim potrebam, imajo Slovani pomembno vlogo (Dujmušić, 1912). Mnogi podatki z njimi v zvezi so postali dejstva prav zaradi teh potreb, kljub temu ali prav zaradi tega pa so jih poznejši avtorji brez razmisleka sprejeli kot zanes-

ljive. To se je najpogosteje dogajalo šele v drugi polovici 16. in v 17. stoletju, v času katoliške obnove, medtem ko je v zapisih, ki v drugi polovici 15. stoletja zgodbo vzpostavljajo, teh dejstev, predvsem pa pojasnil in vzrokov zanje, malo. Tako iz njih nikakor ne moremo zvedeti, zakaj je *Santa casa* priletela najprej na Hrvaško in zakaj ni tam ostala oziroma zakaj je angeli niso iz Svete dežele odnesli neposredno v Italijo. Omembe o tem so preskope in presplošne, zato lahko na logična vprašanja odgovorimo le z nekaterimi hipotezami, rekonstruiranimi iz širšega zgodovinskoantropološkega okvira.

Marijina soba v Nazaretu na pobočju gore Tabor, kjer naj bi se zgodilo Oznanjenje, je bila trogloditska jama, morda dopolnjena s prizidkom, narejenim bolj verjetno iz lesa kot iz kamna, tako da so se za njo sledi izgubile. Rimljani v teh krajih še posebej niso dovolili nikakršnega krščanskega čaščenja, tako da so spomine na izvirne svete objekte začeli obujali šele romarji, ki so prihajali sem po tem, ko je bilo krščanstvo priznано kot uradna vera. Vendar še Evzebij Cezarejski in Hieronim z obiska Nazareta ne omenjata Marijinega bivališča. Prvič zveemo zanj sredi 6. stoletja, ko so na mestu, kjer naj bi stalo, zgradili kapelo v čast Oznanjenju, preko katere so pozneje sezidali veliko cerkev. Posebej priljubljena je postala med letoma 1244 in 1263, ko je bila, po ponovnem arabskem zavzetju večjega dela Svete dežele z Jeruzalemom vred, edini pomembnejši spomenik prvotnega krščanstva, ki ni bil v muslimanskih rokah. Toda ne za dolgo: iz pisma Urbana IV. Ludviku Svetemu zveemo, da je dne 8. aprila 1263 sultan Baibars zavzel Nazaret, cerkev pa porušil do tal.³

Največje mesto v bližini Nazareta je starodavno pristanišče Ako (Saint-Jean d'Acre). Bilo je pomembna strateška točka, zato sta se saracenska in križarska oblast v njem neprestano menjavali. Leta 1191 sta ga (ponovno) zavzela Filip Avgust in Rihard Levjesrčni in postalo je glavno mesto krščanskih posesti v Sveti deželi, ki so bile v resnici samo še ozek pas obale z nekaj kraji do Antiohije. Padec Nazareta je s teh območij dokončno pregnal kristjane, ki jih je sprva prav razrušenje bazilike Oznanjenja spodbudilo k še bolj goreči obrambi. Vendar niso uspeli, in iz mest, ki so se hitro predajala drugo za drugim, in iz zaledja se jih je vedno več zateklo v močno utrjeni Ako, kjer so mirno sobivali z muslimani. Zahodni krščanski svet zaradi sicilskih večernic in drugih razprtij ni imel ne moči ne volje za novo križarsko

1 Predvsem: Chevalier (1906), avtor je bil katoliški kanonik, in protestantski teolog Hüffer (1913–1921).

2 Najboljši pregled hagiografije in kritičnega zgodovinopisja o loretski legendi je še vedno izčrpno geslo Leclercq (1930).

3 "*Redegit ad solum, ejus structura nobili omnino destructa*". Mogoče je sicer, da je papež o škodi pretiraval z namenom spodbuditi novo križarsko vojno. Vsekakor je *cella*, nad katero so zgradili cerkev, ostala na prvotnem mestu, o čemer pričajo številni potopisi iz tistega časa in poznejši, iz 15. in 16. stoletja, ki omenjajo porušeno cerkev, niti eden pa ne govori o kakšnem prenosu sobe Oznanjenja. Prim. Leclercq (1930) in Folda (1986, 12 sl.).

vojno. Edini, ki je zbral nekaj mož, je bil papež Nikolaj IV., vendar se mu niso odzvali plemiči, ampak brezposelni kmečki in mestni življelji iz Toskane in Lombardije. Z dvajsetimi galejami so razposajeni prostovoljci pristali avgusta 1290 v Aku in začeli moriti muslimane in vse, ki so nosili brado, tudi kristjane. To je sultana dokončno razjezilo in 8. maja 1291 je mesto porušil, ljudje pa so bili pobiti ali odpeljani v suženjstvo. Arabske tolerance je bilo konec in vsakomur je postalo jasno, da je Sveta dežela izgubljena.⁴

Simbolno moč izgube Aka so še krepile govorice, da so branilci mesto strahopetno prepustili brez boja. Dominikanski misijonar iz Firenc, Riccoldo z Monte Croceja, se je v Aku ustavil leta 1282, nato pa romal prek Svete dežele na Bližnji Vzhod. Ko je zvedel za nesrečo, v dnevniku objokuje smrt sobratov in dejstvo, da je bilo mesto hipoma zavzeto, brez kakršnegakoli odpora. V pismu Devici Mariji pa opisuje sarcenska divjaštva: "Ali ne pričajo očividci, da je v celi Galileji, Judeji in Jeruzalemu tako, da ko Saraceni najdejo tvojo ali Sinovo podobo, ji s kopji, z meči ali krampi prebodejo oči in puščajo tako oslepljene skoraj vse podobe, kar je enako, kot da bi oslepeli kristjane. Katera mati bi trpela, da ji oslepijo sina? In, ali nismo našli vse krščanske cerkve uničene, spremenjene v hleve ali mošeje? In tam, kjer cerkve niso mogli porušiti, so ob njej zgradili mošejo in minaret z visokim stolpom, s katerega so klicali Mohamedov zakon oziroma bolje rečeno krivoverstvo!" Celó še po letu 1300, ko se je Riccoldo vrnil v Italijo, so bile njegove pridige polne eksemplov z Vzhoda, ki pripovedujejo o saracenskih grozodejstvih.⁵

Posebej živ spomin nanje je ostal v pristaniščih Anconi in Recanatiju in v sosednjem Loretu. Pristanišči nista bili samo trgovski in gospodarski, ampak so iz njih odhajali tudi vojaki, ki jim je loretsko svetišče nudilo zadnjo duhovno tolažbo in spodbudo, preden so se odpravili na osvajalske pohode. Med njimi je bilo največ križarjev, o čemer pričajo njihovi znaki, na majhne krpe izvezeni križi, ki so jih prišli na oblačila in so jih arheologi našli v cerkvi. Morda so nekateri izmed teh pripadali prav udeležencem ponesrečene odprave, ki je leta 1291 neslavno končala v Aku, v katerem je bilo pobitih 60.000 kristjanov. Kakorkoli, izročilo o njej, njeni usodi in o izgubi Svete dežele v Anconi in okolici ni nikoli zamrlo, ampak ga je domišljija z leti še bogatila. V drugi polovici 15. stoletja ga je spodbujalo tudi ponovno okrepljeno zanimanje prebivalcev zahodne

Evrope, ki so kot *palmieri* vedno pogosteje romali v svete kraje prvotnega krščanstva, kjer so se lahko pričali, da so spomeniki porušeni oziroma v muslimanskih rokah. Obvezna postaja z bogoslužjem in blagoslovi pred odhodom je bila Marijina cerkev v Loretu. Prav v tej pa so v tem času začeli pripravljati novi križarski pohod, tokrat proti drugi veji muslimanov, Otomanom, ki so na Balkanu že ogrožali in zavzemali kraje vzhodnega krščanstva in pretili z vdorom v Italijo. Odprava šestnajstih galej, ki so jo pripravljali vse desetletje, se je zbirala v Loretu, kjer jo je julija 1464 blagoslovil njen organizator Pij II. Ker pa je papež kmalu nato umrl, do pohoda ni prišlo (Grimaldi, 1984; Grimaldi, 1993).

Priprave na novo križarsko vojno so gotovo spodbujali spomini na motive odhoda v Ako pred skoraj dve stoletjema: iz krščanskih dežel pregnati muslimanske nevernike, ki uničujejo svete kraje in relikvije. Marke so bile do združitve Italije v vatikanski državi, zato so papeži osebno skrbeli tudi za loretsko kapelo Rojstva, v kateri se je, ob Marijini sveti podobi, od 13. stoletja naprej dogajalo vedno več čudežev, "infinita miracula". Mnoge so doživeli celo ugledni cerkveni dostojanstveniki, kar je povzročalo vedno bolj goreče manifestacije ljudske pobožnosti; te so "prope inenarrabilia" in kažejo znake norega pretiravanja. Cerkvica je namreč veljala za eno tistih svetišč, takrat zelo pogostih v Markah, "miraculose fundatam"; nastala je "unico die sine aliquo fundamento". Niso je naredile človeške roke, ampak je bila božje delo,⁶ zato je imela apotropijske sposobnosti, posebej "contra pestem" (Barnay, 1997; Sensi, 1997). Papeži so ji zagotavljali odpustke in Loreto obiskovali tudi sami. Za vedno večje množice, predvsem na praznik Marijinega rojstva (in ne Oznanjenja) so zgradili prenočišča in bolnišnico, kajti Loreto je postal četrta najpomembnejša romarska pot na svetu (oziroma tretja, saj je bil Jeruzalem takrat težko dostopen). Stara kapela, *il sacello venerato*, je bila že dolgo odločno premajhna, zato so začeli pripravljati načrte za veliko novo cerkev in Pavel II. je leta 1471 odobril njeno gradnjo (Grimaldi, 1993, 211–252).

Za loretsko cerkev je že od leta 1430 skrbel Teramano, ki se je na to odločitev odzval v duhu ljudske pobožnosti: verjel je, da lahko samo rekonstrukcija prvotne stavbe, ki je bila v stiku z Marijo, svetnico in čudodelnico, ohrani njeno duhovno in čudežno moč, medtem ko bi se ti v novi zgradbi izgubili. Razobesil je lepak *Translatio miraculosa ecclesiae beatae Mariae virginis*

4 Strah, da se bo to zgodilo, se je krepil od padca Jeruzalema leta 1187, torej nekaj več kot sto let, in je ostal zakoreninjen v evropski zavesti še dolgo (Runciman 1951, 387–432).

5 Riccoldo de Monte Croce, *Liber peregrinationis; Epistolae quinque commentariae de perditione Acconis* (Kappler, 1997, nav. 219–225).

6 Po svetopisemskem zgledu: "Jaz bom podrl ta tempelj, ki je narejen z rokami, in v treh dneh sezidal drugega, ki ne bo narejen z rokami." (Mr 14,58).

de Loreto, v katerem je tamkajšnjo cerkvico Rojstva (tako jo imenuje še papeška bula iz leta 1473) proglasil za Marijino domovanje iz Nazareta, ki so ga angeli nekoč kot kapelo Oznanjenja prek Trsata prenesli v Loreto.⁷ K verodostojnosti spremembe posvečenosti je lahko pripomoglo dejstvo, da je iz oznake za celoten kompleks romarske infrastrukture, katere objekte so imenovali z množino *domus*, beseda prešla v ednino: *Alma Domus Mariae*, in je tako Marijina cerkev obveljala za njeno domovanje (Leclercq, 1930).⁸ Teramano je svoje trditve utemeljil z videnji oziroma prikazovanji, ki so tedaj veljala za popoln dokaz božje resnice in so reševala podobna krizna stanja, ter s kolektivnim spominom. Tega naivno simbolično predstavljajo stavec, ki mu je čudež od svojega stodvajsetletnega deda prenesel njegov ded, vnuk pa ga je kot prvi omenil Teramanu, oziroma neka druga priča, ki je zanj zvedela od deda, ki ga je zvedel od deda, ki je čudež videl na lastne oči. Poznejše redakcije zgodbe, na primer Angelitova, navajajo celo dokumente v zvezi s prenosom, ki pa jih, kot je za legende značilno, ni bilo nikoli več mogoče najti oziroma so ponarejeni; danes lahko iz njih razberemo v čigavo korist. Ti zapisi so *Translatio* dokončno postavili v leto 1291 (v noči iz 9. na 10. maj), torej prav v čas, ko je padlo mesto Ako v muslimanske roke (Grimaldi, 1984, 155 sl.; Grimaldi, 1993, 143–211).

Legenda vzpostavlja popolno vzporedje med dokončnim seldžuškimi oziroma mameluškimi zavzetjem Svete dežele od konca 12. do konca 13. stoletja in med sočasnim dogajanjem v jugovzhodni Evropi v drugi polovici 15. stoletja. Ob koncu 14. stoletja so se iz majhne državnice v Anatoliji odpravili proti Zahodu Turki, ki so v dveh stoletjih na Balkanu ustvarili veliko državo. Od bitke na Kosovem polju leta 1389 in zavzeta Konstantinopla leta 1453 so prodirali prek Grčije, Albanije, Bosne, Hercegovine, Hrvaške in Slovenije proti Italiji in severni Evropi. V zahodni Evropi so se najbolj ogrožene počutili prav prebivalci vzhodne italijanske obale, saj so se leta 1480 Turki izkrcali celo v Otrantu. Trgovci, mornarji in predvsem ubežniki so širili strah s pričevanji o strahotnih nasiljih otomanskih krivo-vercev. Ti niso samo zasegli ozemlja, pobijali in zasušnili prebivalstva ter plenili in uničevali lastnine,

ampak so ogrožali tudi v tistem času nič manj pomembne dobrine, namreč relikvije. Podobno kakor v Sveti deželi so se ohranile tudi na Balkanu, kjer jih je častila pravoslavna cerkev, enako pa so jih spoštovali na Zahodu, saj so bile dediščina skupnega izvora vere. Mnogo vzhodnih dostojanstvenikov je pribežalo v Italijo z vrsto dragocenosti, predvsem tistih, ki so pripadale Mariji. Leta 1461 pa je despot Tomaž prinesel celo glavo apostola Andreja; tako kakor je njegov brat Peter ustanovil Rim, je Andrej ustanovil Novi Rim, Konstantinopol. Na Zahodu so vse relikvije lepo sprejeli; niso se spraševali o njihovi avtentičnosti, saj so jo dokazovali čudeži, ki so jih delale.⁹

Iz neposrednih virov o prenosu Marijinega domovanja lahko izluščimo nekaj ključnih motivov preseljevanja: hišo (oziroma njeno lastnico) ogrožajo nekristjani, torej vsi, ki jih kristjani obravnavajo kot krivo-verce: "Sed postquam ile populus (v Galileji, op. J. M.) dimisit fidem Christi et recepit fidem Machometi" ... (so angeli dvignili cerkev in jo odnesli), opisuje Teramano vzroke njenega odhoda iz Nazareta, kjer ji brezbožna dejanja pretijo z oskrunjenjem in uničenjem.¹⁰ Pri izbiri novega bivališča je Marija zelo občutljiva, saj *Santa casa* po odhodu s Trsata najprej pristane 10. decembra 1294 v gozdu blizu Recanatija, ki je bil v lasti gospe Lorete. Ker pa so tu v cerkev večkrat vdrl in izropali njene dragocenosti in ker so se dogajali na tem kraju še drugi zločini, se je čez osem mesecev preselila na bližnji hrib, ki je bil v lasti dveh bratov. Vendar sta bila brata v neprestanih sporih glede zemljišča, zaradi česar se je cerkev prestavila še nekaj sto metrov stran ob javno cesto, kjer stoji še danes. Marijina hišica, podobno kot drugi sveti objekti v tem času (Sossau na Bavarskem, Aviano v Italiji, Walsingham v Angliji in nekateri drugi, posebej v Italiji), torej ne beži samo pred krivo-verci in njihovimi ikonoklastičnimi posegi, ampak jo ogroža tudi nasilje in druge neprijetnosti znotraj katoliškega občestva. Zločini v Selva di Loreta so s stališča hagiografije morda omenjeni zato, ker je tu resnično prihajalo do razhajanj med posvetno in cerkveno gosposko o pravicah za pobiranje darov vernikov. Prepripi okoli posesti, ki jih legenda simbolizira s sporom dveh bratov, pa spominjajo na to, da je občina Recanati zahtevala isto zemljišče, za katerega so v Loretu menili,

7 Čeprav je že frančiškan Francesco Suriano, glavni nadzornik Svete dežele in apostolski odposlanec za celoten Vzhod, v poročilih iz let 1485, 1514 in 1524 opozarjal, da je bila hišica narejena iz opeke, kakršne v Sveti deželi niso uporabljali ("in quel paese non se trovato tali cosse"), in čeprav je popolnoma jasno, da uporabljene kamnite plošče izvirajo iz bližnjega kamnoloma, prav za materiale in njihovo obdelavo zagovorniki legende od nekdaj trdijo, da izvirajo iz Palestine in da ni mogoče, da bi zidove kdo prestavil mehanično. Prim. Leclercq (1930). Strokovnjake, ki to dokazujejo, najdemo še danes.

8 Po četrti sklanjatvi ima beseda v nominativu singulara in plurala isto obliko.

9 Med temi relikvijami so bili najverjetneje tudi kamni, za katere so verjeli, da so ostanki nazareške hišice, ki so jih prinesli člani družine Angeli oz. de Angelis iz Epira, nasledniki velike bizantinske vladarske rodbine Comneni; tako je morda sintagma, da je *Santa casa* letela po zraku "per manum Angelorum", nastala iz omembe: "opera della famiglia Angeli". Prim.: Hamilton (1987); Santarelli (1997).

10 Drugi zapisovalec legende, Ricci, o katerem bomo govorili v nadaljevanju, zapiše celo: "inter iudeos et alios infideles barbaros", kar moramo pripisati tedanjemu preganjanju Judov. Prim.: Cracco (1997).

da pripada njim. Vsi dogodki pa v širšem smislu odražajo spopade med gvelfi in gibelini (Grimaldi, 1984, 92–112; Sensi, 1997).¹¹

Santa casa je kot številne druge relikvije utekla nevernikom in pred dokončno ustalitevijo doživela še nekaj preizkušenj. To sodi v kontekst legend: preden postane nek objekt sveto romarsko središče in začne delati čudeže, mora najprej prestati čim hujše ovire, da se ljudem še bolj priljubi (Hamilton, 1987). S tem dejstvom bi lahko zadovoljivo razložili postanka Marijine hišice na italijanskih tleh pred dokončno ustalitevijo v Loretu. Izbira okolice Ancone (najpomembnejšega pristanišča za srednjo Italijo, posebej Firenc, proti Levantu) in Recanatija ni bila naključna, morda je s svojo preselitvijo v Loreto Marija nagradila območje, od koder so odhajali križarji na pohode za rešitev svetih krajev, objektov in relikvij. Dosti težje je pojasniti prvi postanek Marijine hišice na Trsatu. Edini avtentični odgovor, zakaj se je sploh znašla tam, najdemo v besedilu *Virginis Mariae Loretae Historia*, ki ga je najpoznanejši v drugi polovici sedemdesetih let 15. stoletja napisal Giacomo Ricci, tudi sam čudežno ozdravljen v Loretu. Tu bremo, da je Devica želela, naj angeli odnesejo njeno hišo k Ilirom v zahvalo za zasluge njenega dragega Hieronima, ki je bil, po tedanjem prepričanju, rojen v Dalmaciji ali Istri.¹² Razlaga je sicer logična,¹³ vendar se težko znebimo vtisa, da si je Ricci zastavil samoumevno vprašanje, ki nas zanima tudi tu, namreč zakaj sploh se je hišica najprej ustavila na Trsatu, in nanj poiskal odgovor, ki je ustrezal Hieronimovim naslednikom, vatiškim kardinalom.

V virih ne zasledimo podatkov, da bi se v času nastanka legende kaj podobnega vprašal še kdo. Po prvih razumnejših pojasnilih, ki so se pojavila dosti pozneje, naj bi v 12. ali 13. stoletju križarji prinesli "z angelsko (torej božjo) pomočjo" nekaj svete zemlje in kakšen kamen, pobran iz zidov hišice v Nazaretu, da bi z njimi rekonstruirali Marijino domovanje na varnejših tleh. Morda so na Reki pristali v sili, zaradi neurja ali piratov: na Trsatu so del materiala pustili kot *ex voto*, drugi del pa po nekaj letih odpeljali na prvotni cilj v

Italijo. Druga možnost pa je, da so tam kamni izginili in so se pozneje pojavili v Italiji, saj so bile kraje relikvij zelo pogoste. Po tretji, italocentrični trditvi pa naj bi najprej postavili Marijino hišico na Trsatu, ker pa so romarje (torej italijanske) prevečkrat napadli gusarji, naj bi jo nato prenesli v Loreto.¹⁴

V času od krščanske izgube Svete dežele do turških uspehov na Balkanu je ogrožena Marijina hišica pridobila velike simbolne pomene. To moramo seveda pripisati ugledu Marije same, ki se je začel krepiti v 12. stoletju in je postal ob koncu srednjega veka enako velik, če ne še večji od Kristusovega. Njegova mati je bila zaščitnica vsega in vsakogar, zmožna je bila največjih čudežev.¹⁵ Spremembo lahko opazimo tudi v Loretu: provincialnemu cerkovniku Teramanu, človeku starih šeg, je bila pomembna samo *Santa casa*, Marija sama pa je zanj zgolj *beata virgo*, zemeljska mati otroka Jezusa, ne brezmadežna, ne vzeta v nebo in ne vsemogoča posrednica. Nasprotno pa Ricci, ki zagovarja interese rimske kurije, sledi uradni mariologiji, saj jo ima za boginjo: "ea vero est virginum decus, mulierum gloria, ianua caelli, mater illius qui caelorum terrarumque Dominus est Propheta maximus ... beata Virgo in coelo residet..." itn., itn. (Cracco, 1997). Skromna kapela, ki naj bi bila prinesena iz Nazareta, je sicer ostala neokrnjena kot prvotna hišica, vendar sredi mogočne nove cerkve, katere arhitekturno lupino je zasnoval Bramante, kupolo končal leta 1500 Giuliano de Sangallo, kiparski okras pa Antonio da Sangallo, Andrea Sansovino itn.

Čim nevarnejši so bili Turki Italiji, tem bolj je bilo jasno, da bi jih lahko zaustavili samo Slovani in drugi balkanski narodi na oni strani Jadranskega morja. Ko pa so Turki podjarmljali drugega za drugim in ko so bili poraženi tudi vojaki iz drugih delov Evrope, ki so prišli na pomoč, je vedno bolj ostajalo edino upanje božji poseg; nanj se je zanašalo celotno krščansko občestvo, v katerega so vključevali tudi zelo pobožne Hrvatke. V strahu pred turškim prodiranjem je postajala po padcu Konstantinopla vse pomembnejša priprošnjiška pot prav Loreto, čigar zavetnica je dobivala še novo nalogo. Ta je

11 Iz virov tudi vemo, da je v Loretinem gozdu nekdanj, vsaj od leta 1193, torej stoletje pred domnevnim prenosom, res stala cerkev, in sicer Marijinega rojstva, Santa Maria in fundo Laureti; ker je bil teren močvirnat, kar je večalo nevarnost malarije, so jo v 13. stoletju prenesli na Monte Prodo, hrib v lasti dveh bratov. V podobnih primerih selitve kulturnega prostora in patrocinija so včasih prenesli tudi izvorni gradbeni material, prim.: Veggiani (1991); Sensi (1997). Možno pa je tudi, da sta pred letom 1291 v teh krajih stali v neposredni bližini celo dve cerkvi, obe posvečeni Mariji, prim. Leclercq (1930).

12 Santarelli (1997) datira Riccijevo besedilo okoli leta 1469, torej pred Teramanovo, ki naj bi bilo po njegovem napisano okoli leta 1472. Vendar so bolj prepričljivi Craccovi argumenti, ki pojasnjujejo Riccijevo besedilo kot reakcijo na Teramanovo: Cracco (1997).

13 V srednjem veku so bili prepričani, da je bil sveti Hieronim avtor uvodov v apokrifa iz 8. in 9. stoletja, *Matejevega evangelija in Zgodovine Marijinega poroda*, ki sta bila najpomembnejša vira za njeno življenje in skrivnost utelešenja. Veljal je tudi za najbolj slavnega zagovornika Marijine nedolžnosti in najbolj gorečega nasprotnika krivovercev, ki vanjo niso verjeli, prim.: Warner (1976, 30).

14 Vse te in podobne sklepe, ki iščejo kompromis med izvorno legendo in sodobnim dvomom, najdemo v različnih letakih in vodnikih po Loretu in Trsatu in na medmrežju.

15 Njeno moč najlepše ponazarjajo tolikokrat ponavljane besede slavnega francoskega zgodovinarja Julesa Micheleta: "Bog je takorekoč spremenil spol, Devica je postala Bog sveta" (Michelet, 1974, 460).

bila potrjena tudi v samem Cerkvem vrhu kmalu po tistem, ko je na prvi seji V. lateranskega koncila, v ponedeljek, 10. maja 1512, splitski nadškof Bernardino Zane opozarja na hudo nevarnost Turkov: ti so zavzeli že vso Dalmacijo in Liburnijo in lahko prodrejo celo do cerkve Santa Maria di Loreto. O njenem čudežnem prihodu iz Nazareta je Lateran dotlej molčal; omenja ga šele leta 1507 bula Julija II., ki prvič priznava praznik Oznanjenja, o prenosu pa piše s formulo zadržanosti: "ut pie creditur et fama est".¹⁶ Argumenti begunca iz Splita, ki je zgovorno opisoval krutost Turkov, pa so papeža morda dokončno prepričali, da je razglasil loretsko Mater božjo za "alta patrona dela christianita contra l'invadente Mezzaluna". Obrambno funkcijo kraja pred napadi z morja so pri izgradnji nove cerkve upoštevali, saj je zavarovana kot vojaška trdnjava z velikim opazovalnim zvonikom, s katerega so noč in dan nadzorovali obalo (Murri, 1971; Kalanović, 1997).

Danes ni jasno, kakšno vlogo naj bi imel pri zaščiti Evrope pred Otomani postanek Marijine hišice na Trsatu. Verjetno moramo biti najbolj pozorni na njegovo simboliko, saj je omemba v legendi pozivala na nujno povezavo vseh kristjanov v obrambi pred Turki. Možno je tudi, da naj bi se Marija preselila najprej na neposredno najbolj ogroženo ozemlje Dalmacije in Kvarnerja, kjer je bilo veliko katolikov, Hrvatov in italijanskih kolonizatorjev, ko pa se je zdelo, vsaj iz italijanske perspektive, da njena pomoč ni bila učinkovita in da bodo kmalu tudi ti podjarmljeni – Turki, ki so vpadali v Slovenijo in Istro so leta 1493 na Krbavskem polju pobili prek 10.000 Hrvatov – se je umaknila na drugo stran Jadrana in postala pomembna trdnjava na poti proti Rimu. Prebivalcem dalmatinske obale je z begom napovedala, da je oziroma da bo njihovo ozemlje izgubljeno in naj ji sledijo. Številni so to storili, in ker kaže, da je postala trsatska epizoda na Hrvaškem razširjena šele proti koncu 16. stoletja, raziskovalci sklepajo, da so jo k legendi v drugi polovici 15. stoletja prispevali slovanski begunci v anonski marki. Že v tem času je bil namreč Loreto za Hrvate druga najpomembnejša božja pot, takoj za Rimom. Poznejši viri celo pričajo, da hrvaški romarji niso hodili tja toliko zaradi čaščenja, ampak predvsem zato, da bi kapelo prepoznali: "questa chiesa se trovava da noi" in jo prosili, naj se vrne: "Reverte Flumen, Maria" (Santarelli, 1997; Kalanović, 1997).

Prav ti odzivi govorijo, da postanka na Trsatu ne moremo pojasniti samo z razumskimi hipotezami, ampak moramo poskušati iz njega razbrati tudi čustveno podstat, značilno za življenje vsake celovitejšje legende. Ta se v virih kaže iz bolj ali manj prikritih odtokov, ki pričajo o razmerju med prebivalci Apeninskega polotoka in slovanskimi ter drugimi priseljenci z vhodnih

obal Jadrana v srednjem veku. Prvi zapis o tem, kako in zakaj je *Santa casa* odletela s Trsata, je nenavadno zgoden. Bolonjska mističarka Katarina Vigrijska je v spisu *Rosarium*¹⁷ zaupala, kako ji je Kristus dne 25. marca 1440 razodel, da so angeli odnesli Marijino hišico iz Svete dežele na Trsat zaradi malikovanja Nazarencem, ki so zapustili krščansko vero in se spreobrnil v Mohamedovo. Od tu pa so angeli odleteli z njo iz istih razlogov (torej zaradi idolatrije in pomanjkanja čaščenja) in zaradi drugih (ki pa jih ne pojasni): "Deinde (iz Kvarnerja, op. J. M.) eismet aliisque causis portarunt hanc degnissimam ecclesiam variis in locis tandem firmatam in Loreto" (Santarelli, 1997).

Teramano se vprašanju ni posvečal, ampak podobno kot Katarina navaja, da so bili Slovani do cerkve brezbrizni in da ji niso izkazovali dolžnega čaščenja. Ko pa je postala legenda v zadnji četrtini 15. stoletja vedno bolj priljubljena, so začeli njeni razširjevalci pojasnjevati vzroke, pri čemer pa so ostajali pri običnih mestih, ki so v podobnih primerih ogrožanja relikvij najbolj pogosta. Ta so hkrati tudi največkrat uporabljene psovke, s katerimi je bilo vedno mogoče nekoga razglasiti za drugega, drugačnega, opravičiti njegovo izključitev iz cerkvenega občestva in mu zapleniti premoženje: tamkajšnji verniki so bili premalo verni, za kapelo niso skrbeli, za njih je bila tujka (*straniera*). Zanimivo je, da legende poleg domačinov in romarjev ni blagohotno sprejela samo rimska kurija, ampak tudi humanisti, navadno skeptični in kritični do podobnih pojavov. Tako je denimo, eden izmed njih, Antonio Bonfini, leta 1478 trdil, da so Slovani na Trsatu hišico oblatili in jo grdo zavrgli. Drugi so bili še bolj nazorni v manihejskem razlikovanju med Slovani in Italijani: "Fuggendo dal Carnaro, per l'orrore destato in lei dalle empie ribalderie dei Dalmati ... le ruberie e gli omicidi degli Illirici ... Sclavoni, peccatis eorum exigentibus ... ubi cum forte et gentis illius incuriam vel inscitiam religiose minus haberetur" (Chevalier, 1906, 220–222, 241–250). Najbolj neusmiljen je bil glasnik papeške države Giacomo Ricci, ki je ugotavljal, da so Slovani postali kruti in stekli kot levi in zato se je hiša "a ferreis animantibus et inhumanis ac infidelibus ad humanos et placabiles ac fideles viros accurens ... Ad Italos meos ... qui me claram habebunt, qui mihi divinos honores impedunt" (Cracco, 1997).

Slovani, ki jih je Teramano označil samo za ravnodušne do *Santa casa*, so torej postali za Riccija *ferrei* – neobčutljivi in neusmiljeni in celo neljudje, ampak živali – *animantes*, zaradi česar se je bila hišica prisiljena zateči k ljudem, pomirljivim in vernim, ki jo bodo častili kot boginjo. Čeprav mnogi zgodovinarji cerkve v Loretu pišejo o skoraj idiličnem sožitju slovanskih priseljencev in domačinov v tem kraju in širši

16 Verjetno predvsem zaradi Surianovih večkratnih nedvoumnih spodbijan njene resničnosti, prim.: Leclercq (1930).

17 Več kot tridesetletni molk med tem besedilom in Teramanovim še ni pojasnjen.

Sl. 1: Grafika iz 16. stoletja prikazuje, kako angeli po zraku prinašajo Nazareško hišico, ki se ji približujejo križarji.
Fig. 1: 16th century graphic depicting the angels translocating the Holy House of Nazareth that has been approached by the crusaders.

okolici, pa tudi na tem mestu Teramanova spravljliva omemba, podobno kakor v stališču do stare kapele in izgradnje nove cerkve, odraža značilnosti odnosa, kakršen je bil nekoč, medtem ko Ricci beleži stanje v njegovem času oziroma po letu 1453. Na podlagi drugotnih virov lahko sklepamo, da je tedaj prišlo v obravnavanju prebivalcev z onkraj Jadrana do hitrih sprememb, ki so gotovo prispevale k večji pomembnosti epizode trsatskega postanka Marijine hišice, kot se lahko zdi na prvi pogled in narekujejo njeno dosti bolj usodno razlago.

Plovba po Jadranu je od nekdaj ekonomsko, pa tudi politično in versko povezovala njegovi obali. Po 14. stoletju pa morje sploh ni bilo več nikakršna ovira, ampak je postalo most med civilizacijama. Slovani so izvažali surovine in uvažali končne izdelke in luksuzno blago. V Markah so na primer deske imenovali *de Fiume, fiumane* ali *segnane*. Reka je bilo pomembno pristanišče za izvoz lesa in drugega trgovskega blaga iz slovenskih in hrvaških dežel proti Recanatiju (ki je bilo eno glavnih sejmskih mest) in Anconi in je bila konkurenčna Be-

nečanom v neposrednem trgovanju. Čeprav so z Reke večkrat zahtevali gospodarski in trgovski sporazum z Recanatijem, so ga tu zavračali zaradi strahu pred reakcijo Benetk; kljub temu so stiki ostajali vsakodnevni. V začetku 16. stoletja je Ferdinand I. pobudil projekt trgovske poti, ki bi povezovala Ancono in Pesaro prek Trsta in Reke z Ljubljano in Beljakom in bi se nadaljevala prek habsburških ozemelj do Holandije. Jadran je bilo mogoče prepluti v desetih urah in najboljša pot je bila neposredno v Ancono in od tam plovba v druga pristanišča ob italijanski obali, ki je varnejša od dalmatinske (Gestrin, 1973).

Navzočnost Slovanov v Markah je izpričana že dolgo pred letom 1453. Dalmatinska zemlja brez gozdov in vode ni rodovitna in ladje, otovorjene z bogastvom, ki so prihajale iz Italije, so obljublale deveto deželo, o kateri so pripovedovali tudi obogateli izseljenci, ki so se vračali domov. V dalmatinskem zaledju je v fevdalnih odnosih še prevladovalo suženjstvo in mesta beneške *terraferme* so za vsako ceno ohranjala aristokratske strukture, ki so oteževale podložniško življenje in spod-

bujale izseljevanje. Seveda je bilo med odhajajočimi veliko revnih in lačnih, pa tudi avanturistov, vendar so mnogi ekonomski emigranti in njihovi nasledniki v Markah kmalu postali lastniki manjših parcel ali zavetišč za romarje (Anselmi, 1977; Natalucci, 1977; Ventura, 1977).

Daleč najštevilčnejši družbeni sloj Slovanov v Italiji so bili sužnji; besedo *sclavus* so tu uporabljali za označevanje slovanskih sužnjev (*schiavi Slavi*), prispelih iz oziroma prek Dalmacije, ki je poleg obal Črnega morja najbolj oskrbovala vse sredozemske dežele. S terminom so opravičevali zaslužjevanje Slovanov, postopoma pa so ga uporabljali tudi za sužnje na splošno.¹⁸ Dobro organizirani trgovci, pravi podjetniki, so ljudi zbirali v obalnih mestnih državah kolonialnega značaja. Pridobivali so jih bodisi izmed ujetnikov v bojih med slovanskimi plemeni v zaledju, lahko pa so jim jih prodali starši oziroma sorodniki ali pa so se prodali sami. Največ jih je bilo iz Bosne, medtem ko so bili pretežno katoliški Hrvatje redki. Da je bila prodaja zakonita, so morali namreč biti pogani oziroma krivoverci, ki naj bi jih prihodnji gospodarji pokristjanili, kar pa jim ni prineslo osvoboditve. V virih zasledimo predvsem ženska imena (devetdeset odstotkov) in njihovo vero: Morano, Dragulijo, Radosti, Devo, Dobroslavo, Tihoslavo, Oko, Bogaseno označujejo kot "patarinam de partibus Bosne, paganam infidelem et incredulam fidei christiani ... de Bosina de genere paganorum" itd., in jih prekrstijo v Bono, Ano, Marijo. Glavna izvozna pristanišča so bila Zadar, Pulj, Krk, uvozna pa Ancona, Barletta, Bari, Recanati (Verlinden, 1977, 712–800 in *passim*).

Do prihoda Turkov na to ozemlje so na Zahodu večino lokalnih cerkva in veroizpovedi v notranjosti Balkana (tedaj imenovani Slavonija), pa v Bosni in Dalmaciji, kot so pravoslavna, patarenska, katarska, bogomilska, glagoljaška in druge označevali kot manihejske ali poganske, skratka kot heretične. Med te so prištevati tudi slovansko cerkev, ki je pokrivala del Hrvaške, Dalmacije in Hercegovino in ki so jo začeli "katolizirati" šele frančiškani po letu 1214. Slabih oznak se prišleki z one strani Jadrana niso mogli znebiti, posebej kadar so prišli v spor z dogmo ali zakonom. Njihove grehe so namreč sodili kar po listah, po katerih so krivoverstvo dokazovali bogomilskim ločinam v Italiji (*concoretii*, *popelizani*, *texerani*, *garantenses* in drugi): poleg dualizma so jim očitali še drugačni koledar, mešane samostane, lastni jezik pri bogoslužju, oženjene pope itn. (Thouzellier, 1969; Primov 1975; Fine, 1975, 48–62, 118–121, 308–309; Lambert, 1992², 128–131).

V drugi polovici 15. stoletja, ko so Turki nezadržno prodirali po Balkanu, se je toleranca italijanskih domačinov na zahodni obali polotoka zaradi raznih strahov in groženj manjšala, zato se je tudi odnos do Neitalijanov hitro slabšal. Priseljevanja so bila množična, v nekaterih mestih v Markah je bilo Slovanov med 10 do 15 odstotkov (Gestrin, 1973). V okolici Recanatija in Loreta jih je bilo toliko, da niso mogli več živeti pri svojih predhodnikih, zdomcih iz prvega obdobja naseljevanj, ampak so prebivali v kočah, kolibah in šotorih brez kakršnihkoli zakonov in reda. Udinjali so se kot služabniki, kmetje, mornarji, skratka kot težaki, mnogi pri izgradnji nove cerkve. Slabo so se prilagajali novem okolju, niso se poročali z italijanskim prebivalstvom, pač pa so živeli v osamljenih skupinah. Mnoge izmed njih, pogosto Hrvatse, so obsodili kot zločince, zato jih viri na splošno radi označujejo kot "srboriteže in prinašalce kuge" (Grimaldi, 1993, 143–211).

Strah pred nalezljivimi boleznimi je globoko zaznamoval Evropo zadnjih stoletij srednjega veka in epidemije so največkrat prihajale prek Balkana in vzhodnega Sredozemlja, iz prostora, ki je imel ugodno podnebje za njihov razvoj in je bil v neposrednem stiku z okuženimi predeli Azije. Že 22. aprila 1436 se je tristo Albancev pred Turki zateklo v Ancono in vsi so bili bolni. Prebivalcem je bilo ukazano, naj jih izženejo in po tem odloku so se odslej ravnala tudi sosednja mesta: v Recanatiju so prepovedali dostop vsem priseljencem leta 1456, v Macerati leta 1460 itd.: "Quod omni Sclavi et Albanenses expellantur de possessionibus et districtu civitatis" ... "Cum natio Albanensium ad effundendum humanum sanguinem nimis prona sit ut eorum audacie et inhoneste vivendi modo frenum aliquod imponatur statutum et ordinatum est."¹⁹

Nova emigracija je povzročala nevšečnosti velikim mestom in manjšim občinam. Ko so priseljence izgnali, so se ti v iskanju hrane in dela nezakonito potikali iz kraja v kraj. Ker so bila njihova nevolja okužena, so jih zažgali, tako da se niso mogli vrniti, in mnogim ni ostalo drugega kakor zločin. Mesta so bila že brez njih prenaseljena, zato so jih strpali v geto, navadno zunaj obzidja, vendar so se, kljub nadzoru, kazniva dejanja, predvsem prostitucija, nadaljevali. Njihovih grozodejstev niso sodili z istimi merili kakor tiste, ki so jih povzročili Italijani, posebej ne, kadar so jih storili nad *forenses*, saj so ti brez sredstev za preživetje, rušijo družbeni red, ogrožajo sanitarne predpise in širijo kužne bolezni. Lahko so jih nekaznovano preganjali in izgnjali proti morju, tudi z uporabo prisile in mučenja.

18 Etimološka izpeljava etničnega imena v termin za sužnja (*Slavus* v *sclavus*) sicer izvira iz Nemčije 10. in 11. stoletja, ko pa so se Slovani asimilirali in pokristjanili, se je tam pomen izgubil in se nato ponovno pojavil v Italiji okoli leta 1200 (Verlinden, 1977, 999–1010).

19 Ukazi in poročila ne razlikujejo med ljudstvi, naj bodo *Sclavi* ali *Slavi*, *Albanenses* ali *Albani*, *Morlacchi*, *Greci* ali redkeje *Tartari*. Praviloma vsa poimenovanja uporabljajo kot sinonime, denimo: *quilibet Sclavus seu Albanus*. (Gatella, 1977; Sensi, 1977).

Domačinu, ki bi nudil skrivnim priseljencem zatočišče, so pretile kazni: "Pro evitando morbo fiat banum quod quicumque receptaret aliquem de terra morbosa ... ". Uradno priznane, a tajne milice so imele pravico zasledovati, vohuniti za tujci, jih prebičati, jim iztakniti oči, odrezati kak ud ali obsojati na smrt in usmrtiti. Da bi jim povrnili ugled, so po letu 1480 ustanavljali slovanske bratovščine, vendar so jih največkrat dopuščali predvsem zato, da so lahko pobirali pristojbine na pravico do združevanja (Sensi, 1977).

Povrh vsega ladij in pristanišč na zahodni jadranski obali niso več ogrožali samo saracenski pirati, ampak so se jim pridružili nič manj divji *morlacchi* (morski Vlahi, istrski Romuni), torej Uskoki in Čiči iz Senja in drugih mest vojne krajine proti Turkom (Annibaldi, 1977; Ga-

tella, 1977). Negativni pridevki, kot so *sužnji*, *heretiki*, *prinašalci kuge*, *zločinci*, *prostitutke* in *gusarji*, ki so se Slovanov oprijeli zvečine že med njihovim prvotnim priseljevanjem, so te umeščali v najnižji družbeni red, ki je ogrožal plemstvo in meščanstvo. Ko je zapretila še turška nevarnost, je tudi v Italiji izginila srednjeveška etnična toleranca in oznaka prišlek z one strani Jadrana je zazvenela grozeče šovinistično in rasistično, kar je popolnoma preglasilo povzdigovano *caritas christiana*. Tako prigoda z ogrožanjem in odvzetjem hišice na Trsat izgubi naivne prizvoke legende in pridobi poteze svarilne, celo zlovešče kazni. Predvsem pa priča o odnosu Zahoda do priseljencev z Vzhoda, ki se v Evropi očitno ne bo nikoli spremenil.

THE ROLE OF THE SLAVS IN THE LEGEND OF THE HOLY HOUSE OF NARAZETH (SANTA CASA DI LORETO)

Jure MIKUŽ

Istitutum Studiorum Humanitatis, Graduate School of Humanities, SI-1000 Ljubljana, Breg 12

e-mail: jure.mikuz@guest.arnes.si

SUMMARY

The Italian town of Loreto, lying in the former Ancona March, is a place of worship of the Holy House of Mary. Allegedly, the Santa casa is the Holy House of Nazareth where Virgin Mary lived when Archangel Gabriel surprised her by announcing her that God had chosen her to bear his son, the Saviour of humanity. Legend has it that in 1291 the ministry of angels miraculously translocated the house first to Trsat (Tersatto) at Sušak, today part of the Croatian town of Rijeka (Fiume), and a few years later to Loreto. Today, the House is located within the imposing Renaissance basilica standing at a prominent location and Loreto has become one of most visited places of pilgrimage.

The legend is an important source of information from the historical and anthropological points of view as it not only bears witness to religious belief and worship, but also shows how the underlying ideas and events are rooted in a wider social, historical, political, economic and ideological framework. By dealing with the creation of a sacred place in relation to the miraculous translocation of the holy building, as well as with its iconography, it sheds light not only on the creation of an important sacral and artistic monument, but also on the underlying social context; i.e., divergence of views and perpetual conflicts between different religions, in particular Christianity and Islam, as well as disagreements between eastern people who have migrated to western Europe and the people living there (be it autochthonous or not). The conflictual situation, latently present throughout history, may develop into occasional conflicts and is still strongly felt today.

Key words: Loreto, Santa casa, Trsat, Slavs

LITERATURA

- Annibaldi, G. (1977):** Imigranti Albanesi e sciaconi a Jesi e nel suo contado nei secoli XV e XVI. Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 113–140.
- Anselmi, S. (1977):** Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei sec. XIV e XV. Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 141–173.
- Barnay, S. (1997):** Lorette, terre d'apparition mariale: le sens de la légende au miroir de la mariophanie. V: Citterio, F., Vaccaro, L. (eds.): Loreto: crocevia religioso tra Italia, Europa ed Oriente. Brescia, Morcelliana, 75–95.
- Chevalier, U. (1906):** Notre Dame de Lorette: étude historique sur l'authenticité de la Santa casa. Pariz, A. Picard et fils.
- Cracco, G. (1997):** Alle origini dei santuarii mariani: il caso di Loreto. V: Citterio, F., Vaccaro, L. (eds.): Loreto: crocevia religioso tra Italia, Europa ed Oriente. Brescia, Morcelliana, 97–164.
- Dujmušić, D. (1912):** Kritična povijest Svete kuće Marijine u Loretu. Reka.
- Fine, J. V. A. (1975):** The Bosnian Church. Colorado, Boulder.
- Gatella, G. G. (1977):** L'Adriatico orientale nella legislazione anconitana del basso medio evo: spunti di ricerca. Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 35–51.
- Gestrin, F. (1973):** Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattrocento e Cinquecento. V: Palumbo, P. F. (ed.): Momenti e problemi della storia delle due sponde adriatiche: atti del Congresso internazionale sulle relazioni fra le due sponde adriatiche. Roma, 87–139.
- Grimaldi, F. (1984):** La chiesa di Santa Maria di Loreto nei documenti dei secoli XII–XV. Ancona, Archivio di stato.
- Grimaldi, F. (1993):** La historia della chiesa di Santa Maria de Loreto. Loreto, Carilo stampa.
- Hamilton, B. (1987):** The Ottomans, the Humanists and the Holy House of Loreto. Renaissance and Modern Studies, 31. Nottingham, 1–19.
- Hüffer, G. (1913–1921):** Loreto, eine geschichtskritische Untersuchung der Frage des heiligen Hauses. Münster, 2 dela.
- Kalanović, J. (1997):** Le relazioni tra le due sponde dell'Adriatico e il culto lauretano in Croazia. V: Citterio, F., Vaccaro, L. (eds.): Loreto: crocevia religioso tra Italia, Europa ed Oriente. Brescia, Morcelliana, 165–190.
- Kappler, R. (ed.) (1997):** Pérégrination en Terre sainte et au Proche-Orient. Lettres sur la chute de Saint-Jean d'Acre de Ricard de Montcroix. Pariz, H. Champion.
- Lambert, M. D. (1992²):** Medieval Heresy. London, Blackwell.
- Leclercq, H. (1930):** Lorette. V: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, 9, 2. Pariz, Letovzey Aní, 2473–2511.
- Natalucci, M. (1977):** Insediamenti di colonie e di gruppi Dalmati, Slavi e Albanesi nel territorio di Ancona (secoli XV–XVI). Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 85–111.
- Michelet, J. (1974):** Histoire de France. V: Oeuvres complètes 4. Pariz, Gallimard.
- Murri, V. (1971):** Dissertazione critico-istorica sulla identità della santa casa di Nazarette, ora venerata in Loreto. Loreto, Carnevali.
- Primov, B. (1975):** Les bougres: histoire du pope bogomile et ses adeptes. Pariz, Payot.
- Runciman, S. (1951):** A History of the Crusades, 3: the Kingdom of Acre and the Later Crusades. Cambridge, University press.
- Santarelli, G. (1997):** La Madonna di Loreto nei testi poetici del secolo XV. V: Citterio, F., Vaccaro, L. (eds.): Loreto: crocevia religioso tra Italia, Europa ed Oriente. Brescia, Morcelliana, 490–512.
- Sensi, M. (1977):** Fraternite di Slavi nelle Marche: il secolo XV. Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 53–84.
- Sensi, M. (1997):** Vescovi di Recanati e rettori della Santa casa. V: Citterio, F., Vaccaro, L. (eds.): Loreto: crocevia religioso tra Italia, Europa ed Oriente. Brescia, Morcelliana, 211–243.
- Thouzellier, C. (1969):** Hérésie et hérétiques: vaudois, cathares, patarins, Albigeois. Rim, Edizioni di storia e letteratura.
- Veggiani, A. (1991):** L'impaludamento della piana di Loreto nel secolo XIII e la trasmigrazione dei luoghi di culto. V: Il Sacello della Santa casa. Loreto, Casa di risparmio, 121–127.
- Ventura, A. (1977):** I termini d'una discussione. V: Atti e memorie: deputazione di storia patria per le Marche, 82. Ancona, 437–447.
- Verlinden, C. (1977):** L'esclavage dans l'Europe médiévale, 2: Italie, colonies italiennes au Levant, Levant Latin, Empire byzantin. Brugge, De Tempel, Gent, Rijksuniversiteit.
- Warner, M. (1976):** Alone of All Her Sex: the Myth and the Cult of the Virgin Mary. London, Weidenfeld and Nicolson.